

**Een archeologisch inventariserend
veldonderzoek (IVO) door middel van
proefsleuven aan de Helperzoom te
Groningen, gemeente Groningen (Gr.)**

M.C. Blom

ARC-Rapporten 2009-14

Groningen
3 juli 2009
ISSN 1574-6887

Colofon

Een archeologisch inventariserend veldonderzoek (IVO) door middel van proefsleuven aan de Helperzoom te Groningen, gemeente Groningen (Gr.)

ARC-Rapporten 2009-14
ARC-Projectcode 2008/351

Opdrachtgever
Gemeente Groningen
Bevoegd gezag
Gemeente Groningen, G. Kortekaas
Beheer en plaats van documentatie
Archaeological Research & Consultancy

ARCHIS nummer proefsleuven
32112, 32115 en 32118

Tekst
M.C. Blom
Afbeeldingen
M.C. Blom en J.P. Mendelts
Redactie
N. van Malssen

Status
definitieve versie

Autorisatie — C.G. Koopstra

Uitgegeven door
ARC bv
Postbus 41018
9701 CA Groningen

ISSN 1574-6887

Groningen, 2009

Een recente lijst van de ARC-Rapporten is te vinden op www.arcbv.nl

1 Inleiding

1.1 Aanleiding voor het onderzoek

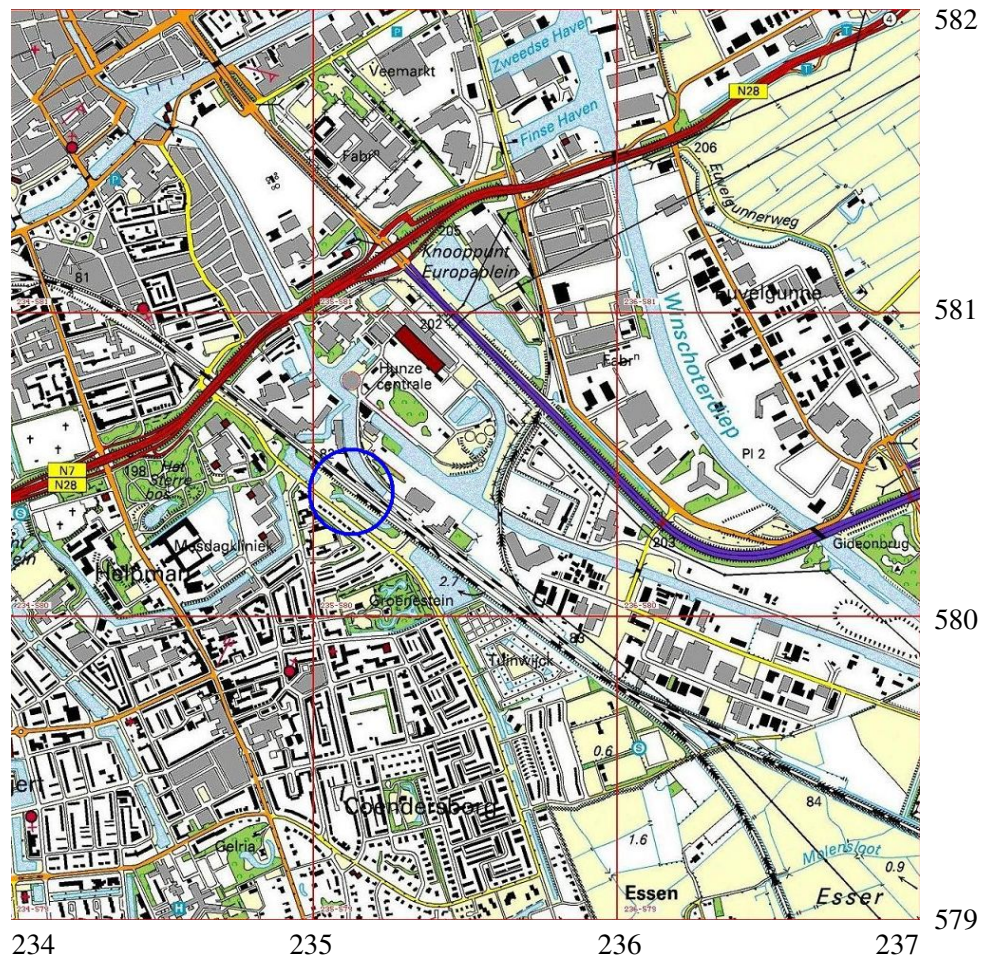
Door de gemeente Groningen is aan Archaeological Research & Consultancy (ARC bv) de opdracht verleend voor het uitvoeren van een archeologisch inventariserend veldonderzoek door middel van proefsleuven langs de spoorlijn Groningen – Assen ter hoogte van de kruising Helperzoom-Haydnlaan. De reden voor dit onderzoek is de aanleg van een nieuw treinstation. Ten behoeve van de bereikbaarheid van dit station zal een tunnel onder het spoor worden aangelegd. De bodem aan weerszijden van het spoor en de hierin eventuele aanwezige archeologische resten zullen hierdoor ernstig verstoord raken. De ontgravingsdiepte ten opzichte van het maaiveld varieert van ca. 2,1 tot 4,4 m. Het veldwerk is uitgevoerd van 19 tot en met 21 november 2008 door ARC bv. De dagelijkse leiding lag in handen van mw. drs. M.C. Blom. De veldtechniek is uitgevoerd door M. Schepers MA en drs. J.P. Mendelts. De graafmachine is geleverd door Germ Zijlstra kraanverhuur en werd bestuurd door dhr. G. Zijlstra. In overleg met het bevoegd gezag is besloten om een evaluatierapport, waarin de eerste bevindingen normaliter worden besproken, te laten vervallen.

1.2 Ligging van het onderzoeksgebied

De onderzoekslocatie bevindt zich op de oostelijke flank van de Hondsrug, een keileemrug. Aan de westzijde wordt het gebied door de Helperzoom begrensd, aan de oostzijde door een zijtak van het Winschoterdiep. Twee proefsleuven zijn aan zuidwestkant van het spoor aangelegd. Dit deel was in gebruik als plantsoen/grasveld. Het deel aan de noordoostkant van het spoor was braakliggend (afb. 1). Hier is één proefsleuf aangelegd. Het totale plangebied meet ca. 255 × 180 m.

1.3 Objectgegevens

Provincie	Groningen
Gemeente	Groningen
Plaats	Groningen
Toponiem	Helperzoom, Station Europapark
Kaartblad	7D
Coördinaten	ZW: 235024/580407 ZO: 235119/580335 NW: 235122/580512 NO: 235141/580487
Periode	Neolithicum, IJzertijd, Middeleeuwen en Nieuwe Tijd
Type object	Nederzetting
Type bodem	Klei op zand
Geomorfologie	Dekzandrug

Legenda

— Onderzoekslocatie

Afbeelding 1 Topografische kaart van de onderzoekslocatie (omcirkeld) en omgeving, voorzien van RD-coördinaten. Bron: Topografische Dienst Nederland.

1.4 Doel van het onderzoek

Doel van het onderzoek is om de inhoudelijke en fysieke kwaliteit van de locatie vast te stellen (aard, ouderdom, omvang, gaafheid en conservering), teneinde tot een waardestelling te kunnen komen. Ten behoeve van het onderzoek is een Programma van Eisen (PvE) opgesteld door drs. J.Y. Huis in 't Veld (Gemeente Groningen). In het PvE zijn de volgende onderzoeksvragen geformuleerd:

- 1 *Is de bodemopbouw (bouwvoor/opgebrachte grond, kleipakket, dekzand) intact? (Beantwoorden per proefsleuf.)*
- 2 *Hoe diep ligt het (intacte) dekzand onder het maaiveld en hoe dik is het afdekkende kleipakket. (Oostwestprofiel proefsleuf 1 en 2?)*
- 3 *Zijn er archeologische sporen aangetroffen die in de IJzertijd (Vroeg, Midden of Laat) dateren? Zo ja, wat is de aard van deze sporen?*
- 4 *Zijn er sporen of structuren uit andere perioden aangetroffen in de proefsleuven? Zo ja, wat is de aard ervan en hoe oud zijn deze sporen?*
- 5 *Bevat het kleipakket archeologische sporen?*

1.5 Onderzoeksgeschiedenis

Direct ten noordoosten van de huidige onderzoekslocatie heeft in 2006 een archeologische begeleiding plaatsgevonden. Hierbij bleek dat op de grotendeels intacte top van het dekzand ca. 1 m klei lag. Daarboven lag nog een ca. 2 m dik pakket opgebrachte, zandige grond (Hielkema & Buitenhuis 2006). Ook noordoostelijk van de huidige onderzoekslocatie, op het voormalige Nanninga-terrein aan de H.L.Wicherstraat-Verlengde Lodewijkstraat, zijn bij opgravingen van de gemeente Groningen resten uit de Vroege-, Midden- en Late-IJzertijd aangetroffen, waaronder twee huisplattegronden (Daleman et al. 2007). Verder zijn er sloten, kuilen, waterkuilen en waterputten uit de IJzertijd gevonden, naast sloten die van oorsprong Middeleeuws zijn. De sporen uit de IJzertijd lagen op de top van het dekzand. De (zuid)westelijke grens van de vindplaats uit de IJzertijd is nooit bereikt. De kans is daarom aanwezig dat er binnen het huidige plangebied Europapark sporen uit de IJzertijd worden aangetroffen. Het plangebied bevindt zich tevens in de nabijheid van een 17e-eeuwse verdedigingslinie van de stad Groningen, de Helperlinie. Bij de hierboven genoemde opgraving is daarvan een deel van de redoutegracht aangetroffen. Het huidige plangebied bevindt zich op enige afstand ten zuiden van de Helperlinie, de kans dat resten hiervan worden aangetroffen is daarom klein. In het noordelijke deel van het gebied kunnen mogelijk resten van kademuren van de in de 20e eeuw gegraven zijtak van het Winschoterdiep worden aangetroffen, evenals resten van een niet meer bestaande trambaan.

1.6 Werkwijze

Op de onderzoekslocatie zijn drie proefsleuven aangelegd (afb. 2). Bij de aanleg van de sleuven is de bovengrond laagsgewijs verdiept tot op de top van het dekzand. Dit vlak is, daar waar mogelijk, gefotografeerd, getekend (schaal 1:40) en gewaterpast. Hoogtematen zijn op het vlak om de twee meter genomen en op het maaiveld langs de sleuven om de vijf meter. Het vlak en de stort zijn met een

metaaldetector afgezocht op vondsten. Op de vlaktekeningen zijn alle sporen, verstoringen en bodemverkleuringen aangegeven. De tekeningen zijn natuurgetrouw ingekleurd. Van proefsleuf 3 is het zuidprofiel getekend (schaal 1:20), beschreven en gefotografeerd. Vondsten die zijn gedaan bij de aanleg van de sleuven, zijn verzameld in vakken van 5×4 meter. Verder zijn vondsten, daar waar mogelijk, per spoor verzameld. Proefsleuf 2 kon vanwege instortingsgevaar niet gedocumenteerd worden. Deze sleuf komt derhalve ook niet voor op afbeelding 2, maar de locatie van de sleuf is wel aangegeven.

2 Resultaten

2.1 Proefsleuf 1

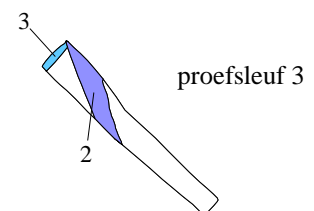
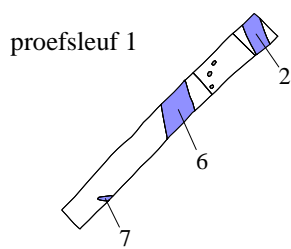
Proefsleuf 1 is noordoost-zuidwest aangelegd. Op deze locatie bevindt zich onder de bouwvoor een dik ophogingspakket. Onder dit ophogingspakket ligt een middeleeuws niveau. Dit is een loopvlak of mogelijk een akker. Onder het middeleeuwse vlak bevindt zich een pakket klei met zand. Dit pakket is 30 tot 40 cm dik. Onder het kleipakket bevindt zich het dekzand, waarin een intacte podzol aanwezig is. Het vlak is aangelegd op de top van het dekzand, in de E-horizont. De top van het dekzand bevindt zich op deze locatie op een diepte van ca. 0,1 m –NAP. Op het vlak zijn twee sloten waargenomen (sporen 2 en 6), die min of meer noord-zuid zijn georiënteerd. Deze sloten zijn in het pakket klei ingegraven en worden afgedekt door het eventuele middeleeuwse looppniveau. Deze sloten zullen van oorsprong middeleeuws zijn. Verder is op het vlak een kleine greppel waargenomen die noordwest-zuidoost gelegen is (spoor 7). Op het vlak is een aantal aardewerkfragmenten aangetroffen. Het betreft fragmenten van kogelpotaardewerk.¹ Er zijn geen oudere sporen of vondsten in het dekzand waargenomen.

2.2 Proefsleuf 2

Op de locatie van proefsleuf 2 is direct onder de bouwvoor een pakket opgebracht zand van ca. 3 m dik aanwezig. Onder dit pakket bevindt zich een laag klei van ca. 60 cm dik. Deze laag klei bevindt zich bovenop het dekzand, waarin een goed ontwikkelde podzol aanwezig is. Het dekzand bevindt zich op deze locatie op ca. 0,63 m –NAP. De E-horizont is ca. 20 cm dik. Doordat het dekzand zich op deze grote diepte beneden het maaiveld bevond (ca. 3,6 m), was het vrijwel onmogelijk om het aangelegde vlak te documenteren. Daar de reikwijdte van de graafmachine op deze diepte niet toereikend meer was, was het slechts mogelijk om steeds een klein stukje vlak aan te leggen. Deze stukjes zijn gefotografeerd (afb. 4). Door de beschreven omstandigheden is op deze locatie geen proefsleuf aangelegd, maar slechts een kijkgat. In dit kijkgat zijn geen sporen in de kleilaag of het dekzand waargenomen. De contouren van het kijkgat zijn eveneens niet ingemeten. Vanwege instortingsgevaar zijn het vlak en het profiel niet gedocumenteerd. Direct onder het oppervlak zijn drie spoorbielzen aangetroffen. Dit zijn waarschijnlijk restanten van de niet meer bestaande trambaan (afb. 3).

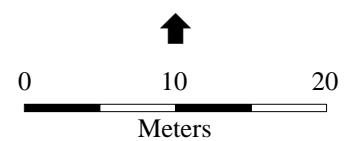
¹Mondelinge mededeling mw. drs. A. Ufkes (ARC bv).

Locatie proefsleuf 2

Legenda

- Sloot
- Vlek
- Greppel
- Laag

Afbeelding 2 Overzicht van de aangelegde proefsleuven en de daarin aangetroffen sporen. Kaart: B. Schomaker.

Afbeelding 3 Spoorbielzen van niet meer bestaande trambaan. Foto: M. Blom.

2.3 Proefsleuf 3

Op deze locatie is direct onder de bouwvoor een rommelige opgebrachte laag aanwezig waarin zich veel puinresten bevinden. Onder de opgebrachte laag bevindt zich een laag klei van gemiddeld 40 cm dik. In het kleipakket kon in het profiel een vegetatieband worden waargenomen. In het zuidoostelijke deel bestond de vegetatieband uit twee verschillende niveaus. In het noordwestelijke deel kon slechts één niveau worden waargenomen. Onder de laag klei bevindt zich het dekzand, waarin een goed ontwikkelde podzol aanwezig is (afb. 5). De top van het dekzand bevindt zich op deze locatie op ca. 0,5 m –NAP. Het vlak is in deze sleuf aangelegd op de top van het dekzand, in de E-horizont. In het vlak is een aantal sporen waargenomen. Het betreft een (sub)recente sloot (spoor 2) en een sloot die uit de Middeleeuwen dateert (spoor 3). Deze laatste sloot is goed zichtbaar in het profiel (afb. 6). De sloot is gegraven vanaf het niveau van het kleipakket. Uit deze sloot is een aardewerkfragment geborgen. Ook hier blijkt het te gaan om kogelpotaardewerk.² Mede gezien de stratigrafie ligt een datering in de Late Middeleeuwen voor de hand. Het zuidprofiel van deze proefsleuf is gedocumenteerd. In het profiel zijn twee vegetatieniveaus waargenomen.

2.4 Vondsten

Tijdens het onderzoek is weinig vondstmateriaal geborgen. Uit het vlak van sleuf 1 zijn vier kogelpotfragmenten geborgen. Uit een slootje of greppel in sleuf 3 is eveneens fragment kogelpotaardewerk geborgen.

²Determinatie mw. drs. K.L.B. Bosma (ARC bv).

Afbeelding 4 Top van het dekzand in proefsleuf 2. Foto: M. Blom.

Afbeelding 5 Podzol in proefsleuf 3. Foto: J. Mendelts.

Afbeelding 6 Profiel met daarin zichtbaar het slootje of greppeltje. Foto: J. Mendelts.

3 Conclusies

De in het PvE geformuleerde onderzoeksvragen kunnen als volgt worden beantwoord:

- 1 *Is de bodemopbouw (bouwvoor/opgebrachte grond, kleipakket, dekzand) intact? (Beantwoorden per proefsleuf.)*
Op de gehele onderzoekslocatie is de bodemopbouw intact. In alle drie de sleuven is op grote diepte het dekzand aangetroffen. Op de drie locaties heeft zich in het dekzand een podzol ontwikkeld. Bovenop het dekzand bevindt zich een laag klei, waarvan de dikte varieert van 30 tot 60 cm. Deze laag klei heeft zich vanaf de Romeinse Tijd of later, onder invloed van water, afgezet. Boven deze laag klei bevindt zich een dik pakket opgebrachte grond. In proefsleuf 3 bestaat dit voornamelijk uit puinresten. Op de locatie van proefsleuf 2 bestaat dit pakket uit grof geel zand.
- 2 *Hoe diep ligt het (intacte) dekzand onder het maaiveld en hoe dik is het afdekkende kleipakket. (Oostwestprofiel proefsleuf 1 en 2?)*
Het intacte dekzand ligt in proefsleuf 1 op 0,1 m –NAP. Het kleipakket is op deze lokatie 30 tot 40 cm dik. In sleuf 2 ligt het dekzand gemiddeld op 0,63 m –NAP. Hier is het kleipakket ca. 60 cm dik. In sleuf 3 ligt het dekzand op een gemiddelde diepte van 0,5 m –NAP en het kleipakket is hier ca. 40 cm dik.
- 3 *Zijn er archeologische sporen aangetroffen die in de IJzertijd (Vroeg, Midden of Laet) dateren? Zo ja, wat is de aard van deze sporen?*
Er zijn geen archeologische sporen aangetroffen die dateren uit de IJzertijd.
- 4 *Zijn er sporen of structuren uit andere perioden aangetroffen in de proefsleuven? Zo ja, wat is de aard ervan en hoe oud zijn deze sporen?*
In proefsleuven 1 en 3 is een aantal van oorsprong middeleeuwse sloten aangetroffen. Daarnaast is in proefsleuf 1 een greppeltje waargenomen dat even-

eens vermoedelijk dateert uit de Middeleeuwen. Direct onder het oppervlak op de locatie van proefsleuf 2 zijn drie spoorbielzen aangetroffen. Dit zijn waarschijnlijk restanten van een niet meer bestaande trambaan.

5 *Bevat het kleipakket archeologische sporen?*

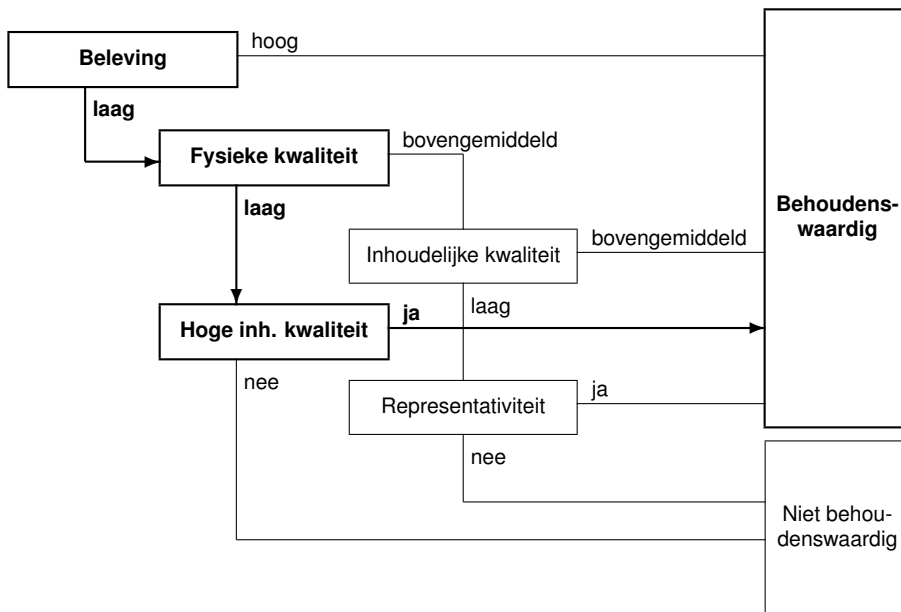
In het kleipakket zijn geen archeologische sporen aangetroffen.

4 Waardering volgens KNA 3.1

Hieronder wordt de waardering gegeven van de resultaten volgens de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie, versie 3.1. De waardering bestaat uit een scoretabel met uitleg en een beslissingsdiagram. In de scoretabel worden de resultaten van het onderzoek van een gewicht voorzien (mogelijke scores: 1 t/m 3). Een laag getal representeert een lage waarde en een hoog getal een hoge waarde. In het beslissingsdiagram wordt op basis van de scores in de tabel bepaald of het object behoudenswaardig is. De behoudenswaardigheid van de vindplaats is het leidende criterium voor het bepalen van de noodzaak voor vervolgonderzoek. Een korte uitwerking van de criteria waarmee in de scoretabel rekening wordt gehouden vis te vinden in bijlage 1. Voor een volledige beschrijving van de normen en regels volgens welke deze waardering tot stand is gekomen, wordt verwezen naar de website van SIKB (www.sikb.nl), waar de documentatie voor deze waardering is te vinden onder 'Archeologie, KNA 3.1, H3 Inventariserend veldonderzoek, Waarderen (VS07)'.

<i>Beleving</i>		opmerkingen
schoonheid	nvt	
herinneringswaarde	nvt	
<i>Fysieke kwaliteit</i>		opmerkingen
gaafheid	3	Op de onderzoekslocatie is de bodemopbouw intact. In het dekzand heeft zich op alledrie de locaties een podzol gevormd, die intact is. De omstandigheden voor het voorkomen van archeologische resten uit de perioden voorafgaand aan de Middeleeuwen is hierdoor gunstig. Door de laag opgebrachte grond, die zich op alledrie de locaties bevindt, kan het middeleeuwse sporenvlak enigszins verstoord zijn geraakt, waarbij enkel de diepst aangelegde sporen nog zichtbaar zullen zijn.
conservering	3	De eventueel aanwezige archeologische resten uit de periodes voorafgaand aan de Middeleeuwen zijn niet of nauwelijks aangetast door bodemverstorende activiteiten. De eventueel aanwezige middeleeuwse sporen kunnen enigszins aangetast zijn geraakt doordat er zich boven het middeleeuwse niveau een aanzienlijke opgebrachte laag grond bevindt.
<i>Inhoudelijke kwaliteit</i>		opmerkingen
zeldzaamheid	3	De omstandigheden voor het aantreffen van archeologische resten zijn op de onderzoekslocatie zeer gunstig. Uit eerdere onderzoeken in de directe nabijheid van het onderzoeksterrein is gebleken dat er zich bewoningsresten uit de IJzertijd bevinden. Ook zijn in de nabijheid van de onderzoekslocatie resten gevonden uit het Neolithicum of de Bronstijd. Als de huidige onderzoekslocatie sporen oplevert sluit dit goed aan bij de eerder onderzochte terreinen en zullen de resultaten de bewoningsgeschiedenis aan kunnen vullen. Op basis van de resultaten van de proefsleuven zijn middeleeuwse sporen te verwachten.

informatiewaarde	3	Het onderzoeksgebied kan veel informatie opleveren over de bewoningsgeschiedenis van de flanken van de Hondsrug.
ensemblewaarde	3	Het onderzoeksgebied kan, gezien de intactheid van de bodem, veel gegevens opleveren die aansluiten bij eerdere onderzoeken, waarbij sporen uit verschillende perioden zijn aangetroffen. Op basis van de resultaten van het proefsleuvenonderzoek zullen vooral sporen uit de Middeleeuwen worden verwacht.
representativiteit	-	

5 Aanbeveling

Uit het proefsleuvenonderzoek is gebleken dat op de onderzoekslocatie de bodemopbouw intact is. In het dekzand heeft zich op alledrie de locaties een podzol gevormd, die intact is. De omstandigheden voor het voorkomen van archeologische resten uit de perioden voorafgaand aan de Middeleeuwen zijn hierdoor gunstig. Het dekzand wordt afgedekt door een laag klei. In deze kleilaag kunnen middeleeuwse sporen voorkomen. De laag klei wordt weer afgedekt door een pakket opgebrachte grond. De eventueel aanwezige archeologische resten uit de periode voorafgaand aan de Middeleeuwen zijn niet of nauwelijks aangetast door bodemversturende activiteiten. De eventueel aanwezige middeleeuwse sporen kunnen enigszins aangetast zijn geraakt doordat er zich boven het middeleeuwse niveau een aanzienlijke opgebrachte laag grond bevindt. De diepst aangelegde sporen zullen hier waarschijnlijk nog zichtbaar zijn. Tijdens het onderzoek zijn in het dekzand enkele sloten aangetroffen die van oorsprong middeleeuws zijn. Er zijn geen oudere sporen in het dekzand aangetroffen. Omdat de bodem intact is, is de kans op het aantreffen van archeologische resten groot. Daarom wordt de aanbeveling gedaan het onderzoeksgebied te beschermen, conform de Wet op de archeologische mo-

numentenzorg (Wamz 2007). Indien bescherming geen optie is, wordt aanbevolen het onderzoeksgebied archeologisch te laten onderzoeken middels een opgraving.

6 Samenvatting

Tijdens het proefsleuvenonderzoek zijn drie sleuven aangelegd. In alle sleuven is onder een opgebrachte laag grond een laag klei aangetroffen, die een goed ontwikkelde podzol in het dekzand afdekt. De aanleg van sleuf 2 ging moeizaam, in verband met de grote diepte waarop het archeologische vlak zich bevond. Hierin zijn geen archeologische resten waargenomen. Wel is geconstateerd dat er zich een goed ontwikkelde podzol onder een aanzienlijke laag klei (ca. 60 cm) bevond. In sleuf 1 is eveneens een podzol onder een laag klei aangetroffen. Deze laag klei heeft zich afgezet vanaf de Romeinse Tijd of later. In de top van het dekzand is een aantal sporen aangetroffen; het betreft voornamelijk sloten die op grond van de aanwezigheid van kogelpotaardewerk in de Late Middeleeuwen kunnen worden gedateerd. Ook in sleuf 3 is in de top van het dekzand een aantal sporen aangetroffen, waaronder een slootje of greppel met daarin fragmenten van kogelpotaardewerk. Ook deze sloot is dus middeleeuws van oorsprong.

Literatuur

- Daleman, M. et al., 2007. *Bewoning uit de Late Bronstijd, IJzertijd en Romeinse Tijd in de woonwijk 'De Linie' te Groningen*. Groningen (Stadse Fratsen 9).
- Hielkema, J.B. & H. Buitenhuis, 2006. *Een aanvullend archeologische inventariserend veldonderzoek (IVO) door middel van grondboringen en een archeologische begeleiding (AB) op het deelterrein Vulcaan op het Europapark te Groningen (Gr)*. Groningen (ARC-Publicaties 148).

Bijlage 1 Waarderingscriteria conform KNA 3.1

<i>Beleving</i>		opmerkingen
schoonheid	–	zichtbaarheid vanaf het maaiveld als landschapselement; vorm en structuur; relatie met omgeving
herinneringswaarde	–	verbondenheid met feitelijk historische gebeurtenis; associatie met toegeschreven kwaliteit of betekenis
<i>Fysieke kwaliteit</i>		opmerkingen
gaaft	1/2/3	aanwezigheid sporen; gaaft sporen; ruimtelijke gaaft; stratigrafie intact; mobilia in situ; ruimtelijke relatie tussen mobilia onderling; ruimtelijke relatie tussen mobilia en sporen; aanwezigheid antropogeen biochemisch residu; stabiliteit van de natuurlijke omgeving
conservering	1/2/3	conservering artefacten (metaal/overig) conservering organisch materiaal
<i>Inhoudelijke kwaliteit</i>		opmerkingen
zeldzaamheid	1/2/3	het aantal vergelijkbare monumenten (monumenttypen) van goede kwaliteit uit dezelfde periode binnen dezelfde archeoregio waarvan de aanwezigheid is vastgesteld;
informatiewaarde	1/2/3	idem, op basis van een recente en specifieke verwachtingskaart opgraving/onderzoek van vergelijkbare monumenten binnen dezelfde archeoregio (minder/meer dan 5 jaar geleden; volledig/partieel); recent en systematisch onderzoek in de betreffende archeoregio; recent en systematisch onderzoek van de betreffende archeologische periode; passen binnen vastgesteld onderzoeksprogramma van universitair instituut, RACM of anderen
ensemblewaarde	1/2/3	synchrone context: voorkomen van monumenten uit dezelfde periode binnen de micro-regio; diachrone context: voorkomen van monumenten uit openvolgende perioden binnen de micro-regio; landschappelijke context: fysisch- en historisch-geografische gaaft van het contemporaine landschap; aanwezigheid van contemporaine organische sedimenten in de directe omgeving
representativiteit	–	kenmerken voor een bepaald gebied en/of periode; het aantal vergelijkbare monumenten van goede fysieke kwaliteit uit dezelfde periode binnen dezelfde archeoregio waarvan de aanwezigheid is vastgesteld en waarvan behoud is gegarandeerd; idem, op basis van een recente en specifieke verwachtingskaart